

KC-70-07-126-ET-C

Euroopa
Komisjon

Üks raha Palju võimalusi

ÜKS VALUUTA ÜHTSELE EUROOPALE *Tee euron*

Ajalugu tehti 1. jaanuaril 1999, kui 11 Euroopa Liidu riiki löid rahaliidu, millel on ühisraha euro.

Euro pangatähed ja mündid anti käibele 1. jaanuaril 2002. Euroopa ühisraha ajalugu on pikk ning ulatub Euroopa Liidu algusaega. 50 aastat pärast seda, kui Rooma lepinguga pandi alus tänasele ELile, on euro parim näide Euroopa integratsiooni edust.

Euro lugu on esitatud selles vihikus ning plakatit saab Euroopa Komisjonilt tellida aadressil http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/

ÜKS VALUUTA ÜHTSELE EUROOPALE *Tee euron*

ÜHESKOOS
AASTAST 1957

ÜKS VALUUTA ÜHTSELE EUROOPALE Tee euronit

SISUKORD

Mis on majandus- ja rahaliit?	1
Tee majandus- ja rahaliiduni: 1957–1999	2
Euro käibelelaskmine: 1999–2002	8
Majandus- ja rahaliidu juhtimine	9
Euroala laienemise eel	11
Senised saavutused	13
Euro arvudes	17
Euro piltides	18
Sõnastik	20

© Idreemstock

Euroopa Komisjon ega ükski komisjoni nimel tegutsev isik ei vastuta esitatud teabe kasutamise tagajärgede eest.

Lisateavet Euroopa Liidu kohta saate Internetist Euroopa serverist (<http://europa.eu>).

Luxembourg: Euroopa Ühenduste Ametlike Väljaannete Talitus, 2008

Europe Direct on teenistus, mis aitab leida vastused Euroopa Liitu puudutavatele küsimustele

Tasuta infotelefon: (*)
00 800 6 7 8 9 10 11

(*) Teatud juhtudel ei võimalda mobiilsideoperaatorid helistamist 00 800 numbritel või on need kõned tasulised.

Euroopa Komisjon

ÜKS VALUUTA ÜHTSELE EUROOPALE Tee euronit

2008 — 20 lk — 17,6 × 25 cm

ISBN 978-92-79-07717-3

© Euroopa ühendused, 2008

Allikale viitamisel on reprodutseerimine lubatud.

Printed in Belgium

TRÜKITUD VALGELE KLOORIVABALE PAPERILE

Euroopa Komisjoni majandus- ja rahandusküsimuste peadirektoraat
http://ec.europa.eu/economy_finance/index_en.htm

Eurostat – Euroopa Ühenduste Statistikaamet
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Euroopa Keskpank
<http://www.ecb.eu/>

Euroopa Komisjon
<http://ec.europa.eu/>

Euro
<http://ec.europa.eu/euro>

Mis on majandus- ja rahaliit?

Kõige üldisemalt on majandus- ja rahaliit (Economic and Monetary Union – EMU) osa majandusliku lõimumise protsessist. Sõltumatud riigid võivad oma majandust erineval määral lõimida saavutamaks suurest tulenevaid eeliseid, nagu näiteks suurem riigisisene tõhusus ja vastupidavus välissündmuste osas. Majandusliku lõimumise taseme võib jagada kuueks etapiks.

MAJANDUSLIKU LÕIMUMISE ETAPID

1. Sooduskaubanduspiirkond (alandatud tollitariifid teatud riikide vahel).
2. Vabakaubanduspiirkond (liidusiseste tollitariifideta mõnele või kõikidele liikmesriikide kaupadele).
3. Tolliliit (ühised tollitariifid kolmandate riikide jaoks ja ühine kaubanduspoliitika).
4. Ühisturg (ühised toote-eeskirjad ning kaupade, kapitali, tööjõu ja teenuste vaba liikumine).
5. Majandus- ja rahaliit (ühisturg ühisraha ja rahapoliitikaga).
6. Täielik majanduslik lõimumine (kogu ülaltoodu ning lisaks kooskõlastatud eelarve- ja muu majanduspoliitika).

MAJANDUSLIK LÕIMUMINE NING MAJANDUS- JA RAHALIIT EUROOPAS

Majandusliku lõimumise tase Euroopa Liidus on erinev. Kõik Euroopa Liidu liikmesriigid osalevad majandus- ja rahaliidus ning moodustavad ühisturu, mida nimetatakse **ühtseks turuks**. Kõik nad koordineerivad oma majanduspoliitilisi otsuseid nii, et need toetaksid majandus- ja rahaliidu eesmärke. Euro kasutuselevõtmine on Euroopa Ühenduse asutamislepingus (edaspidi asutamisleping või **EÜ asutamisleping**) sätestatud kohustus. Mitmed liikmesriigid on rohkem lõimunud ja võtnud kasutusele ühisraha euro. Need riigid moodustavad euroala. Lisaks ühisrahale on neil ühine **rahapoliitika**, mida viib ellu **Euroopa Keskpank**. Need liikmesriigid, kes ei kuulu euroalasse, säilitavad oma valuuta ja teostavad oma rahapoliitikat. Seega on majandusliku lõimumise tase majandus- ja rahaliidu piires segu ülaltoodud nimekirja 4. ja 5. etapist. Et saavutada täielik majanduslik lõimumine, peaksid kõik liikmesriigid ühinema euroalaga ning ühtlustama oma eelarvepoliitika, kaasa arvatud maksundus, ja muu majanduspoliitika.

Siniselt trükitud sõna on selgitatud lõpus olevas sõnastikus.

Toetudes minevikule

Majanduslik lõimumine sõltumatute riikide vahel ei ole midagi uut. Ladina rahaliit, mille moodustasid Prantsusmaa, Belgia, Šveits, Itaalia ja Kreeka, tegutses 1865. aastast kuni 1927. aastani. Skandinaavia rahaliit Rootsi, Taani ja Norra vahel kestis 1873. aastast 1924. aastani. Saksa tolliliit (Zollverein), mis sai alguse Saksa vürstiriikide vahelisest tolliliidust 1834. aastal ning viis 1875. aastal keskpanga (Reichsbank) ja ühisrahani (Reichsmark), on ehk üks edukamaid näiteid.

Tee majandus- ja rahaliiduni: 1957–1999

Majandus- ja rahaliit oli Euroopa Liidu pidev eesmärk alates 1960ndate lõpust, kuna see töötas valuuta stabiilsust ning kiiremat majanduskasvu ja tööhõivet soodustavat keskkonda. Siiski aeglustasid erinevad poliitilised ja majanduslikud takistused arengut kuni **MAASTRICHTI LEPINGU** (edaspidi Euroopa Liidu leping või ELi leping) allkirjastamiseni 1992. aastal. Erinevatel aegadel mängisid nõrk poliitiline pühendumus, eriarmused majanduslike prioriteetide osas,

majandusliku lähenemise puudumine ja rahvusvaheliste valuutaturgude areng väljaspool liidu kontrolli kõik oma rolli majandus- ja rahaliidu arengu pidurdumisel.

Siiski võis 20. sajandi teisel poolel näha liikmesriikide pidevat püüdu tihedama majanduskoostöö kui poliitiliste sidemete tugevdamise ja ühisturu kaitsmise vahendi poole.

Teekonna tänase majandus- ja rahaliidu poole võib jagada nelja staadiumisse:

© Euroopa Ühendused

ROOMA LEPINGUST WERNERIT RAPORTINI: 1957–1970

Rooma lepingus räägitakse rahast vähe

Euroopa, Põhja-Ameerika ja Jaapani sõjajärgne turumajandus põhines **Bretton Woodsi** süsteemil, millega määrati põhiliseks rahastandardiks kuld ja USA dollar ning loodi rahvusvaheline raamistik valuuta stabiilsuse tagamiseks. Seetõttu eeldasid **Rooma lepingu** autorid, et valuutad jäävadki stabiilseks ning Euroopa võib muretult keskenduda tolliliidu ning ühisturu rajamisele, mis muudaks võimalikuks kaupade, teenuste, inimeste ja kapitali vaba liikumise.

1960ndate lõpus algavad valuutaturu vapustused

Juba 1950ndate lõpus hakkas Bretton Woodsi süsteem näitama väsimuse märke ning aastatel 1968–1969 tekkis oht uueks valuutade ebastabiilsuse laineks, kui turukoikumiste sunnil revalveeriti Saksa mark ja devalveeriti Prantsuse frank. See ohustas ühist põllumajanduspoliitikat ja hinnasüsteemi, mis oli Euroopa Ühenduse tolle aja peamiseks saavutuseks.

Ülal: Rooma lepingu allkirjastamine (25. märts 1957).

All: Pierre Werner.

Ühendus püüab majandus- ja rahaliidu abil saavutada majanduslikku õitsengut ja poliitilist arengut

Selliste muret tekitavate sündmuste taustal, kusjuures tolliliidu loomine oli juba suurelt jaolt lõpule viidud, püstitas ühendus endale järgneva aastakümneks innukalt uusi eesmärgi poliitilise arengu alal. 1969. aasta Barre'i aruanne, mis tegi ettepaneku tihedamaks majanduskoostööks, andis uue tõuke. Majandus- ja rahaliit sai Haagi 1969. aasta tippkohtumisel ametlikuks eesmärgiks. Euroopa juhid asutasid kõrgetasemelise töörühma, mida asus juhtima Luksemburgi toonane peaminister Pierre Werner ja mille ülesandeks oli koostada raport selle kohta, kuidas luua majandus- ja rahaliit aastaks 1980.

Werneri raport: majandus- ja rahaliit kolmes etapis

1970. aasta oktoobris esitas Werneri juhitud töörühm lõppraporti, milles nähti ette majandus- ja rahaliidu saavutamine kolmes etapis kümne aasta jooksul. Lõppeesmärgiks olid valuutade tühistamatu konverteeritavus, kapitali vaba liikumine ja vahetuskursside lõplik kindlaksmääramine – või isegi ühisraha. Nende eesmärkide saavutamiseks nägi raport ette majanduspoliitika suurema koordineerimise, kusjuures intressimäärad ja reservide haldamine otsustatakse ühenduse tasandil, samuti liikmesriikide eelarvepoliitikaamistike kokkuleppimise.

WERNERI RAPORTIST EUROOPA RAHASÜSTEEMINI: 1970–1979

Olgugi, et liikmesriigid vaidlesid mõningate raportis toodud peamiste soovitude üle, olid nad 1971. aasta märtsiks põhimõtteliselt kokku leppinud majandus- ja rahaliidu elluviimises kolmes etapis. Esimest etappi, mille jooksul pidi vähendatama vahetuskursside kõikumisi, kavatseti rakendada katseliselt ja ilma mingi kohustuseta järgmiste etappide suhtes.

Õnnetuseks pidas Werneri strateegia endastmõistetavaks dollari suhtes fikseeritud vahetuskursse. Kui USA lasi 1971. aasta augustis dollari kursi vabaks, avaldas uus turukõikumiste laine survet Saksa marga kursi tõusuks ning purustas lootuse ühenduse valuutade tihedamaks sidumiseks.

Valuutakoridor

Olukorra parandamiseks löid liikmesriigid 1972. aasta märtsis valuutakoridori – süsteemi oma valuutakursside kõikumiste juhtimiseks ja piiramiseks dollari suhtes. Valuutakoridor, mida tabasid naftakriisid, poliitilised erimeelsused ja dollari nõrkus, kaotas kahe aasta jooksul mitmeid osalisi ning hõlmas vaevu rohkem kui Saksa marga tsooni ehk Saksamaad, Taanit ja Beneluxi riike.

Valuutakoridori kiire hääbumine ei vaigistanud püüdlusi luua stabiilse valuutaga piirkond. 1977. aastal tegi Euroopa Komisjoni toonane president Roy Jenkins uue ettepaneku majandus- ja rahaliidu loomiseks. Sellega hakati tegelema mõnevõrra piiratumalt ning 1979. aasta märtsis loodi **Euroopa Rahasüsteem (ERS)**, millesse kaasati kõigi liikmesriikide valuutad peale Suurbritannia naela.

Roy Jenkins,
Euroopa Komisjoni president
1977–1981.

© Euroopa Ühendused

EUROOPA RAHASÜSTEEMI ALGUSEST MAASTRICHTINI: 1979–1991

EÜ prioriteediks saab inflatsiooni kontrollimine

Euroopa Rahasüsteem (ERS) rajati stabiilsetele ja samas muudetavatele vahetuskurssidele, mille määratlemiseks kasutati uut Euroopa rahaühikut eküüd – ERSi valuutade kaalutud keskmisel põhinevat valuutakorvi. ERSi raames kontrolliti valuutakursside kõikumist **vahetuskursimehhanismi (ERM)** abil ega lubatud neil ületada $\pm 2,25\%$ keskkursist. Erandiks oli liir, mis tohtis kõikuda kuni $\pm 6\%$.

Ehkki ERSi peamine eesmärk oli vähendada vahetuskursside ebastabiilsust, milles nähti kahjulikku mõju kaubandusele, investeringutele ja majanduskasvule, aitas selle loomisele kahtlemata kaasa liikmesriikide uus ühine seisukoht, et majanduse prioriteediks peab saama inflatsiooni kontrolli alla saamine ja vähendamine. ERS tähendas radikaalset suunamuutust, kuna vahetuskurse oli võimalik muuta üksnes osaleva liikmesriigi ja komisjoni vastastikusel nõusolekul, mis aga oli enneolematu rahalise autonoomia loovutamine.

ERS – kümme edukat aastat

Esimese paari aasta jooksul tehti ERSis palju ümberkorraldusi. Ent Maastrichti lepingu eelsete, aastatel 1990–1991 toimunud läbirääkimiste ajaks oli ERS oma edukust juba tõestanud. EÜ valuutavahetuskursside lühiajaline volatiilsus vähenes märgatavalt tänu samaaegsele inflatsioonimäärade ühitamisele, vahetuskursile suunatud intressimäärade juhtimisele, ühisele sekumisele valuutaturul ning kapitali kontrollimisele.

Edust kannustatuna ja ühenduse keskpankade ühise vahetuskursside juhtimise väärtusliku kogemuse taustal algasid arutelud EMU üle.

Ühisraha viiks lõpule ühtse turu loomise

EMU löi vajaduse teha lõplikult teoks ühtne turg, 1985. aastal vastu võetud programm, mille eesmärgiks oli kõrvaldada kõik veel alles jäänud tõkked kaupade, teenuste, inimeste ja kapitali vaba liikumise teelt. Oli selge, et siseturu eelseid on mitme valuuta olemasolu ja ebastabiilsetest vahetuskurssidest tulenevate suhteliselt kõrgete ärikulude tõttu raske täielikult realiseerida.

Lisaks olid paljud majandusteadlased ja keskpankurid seisukohal, et riiklik rahaline autonoomia ei ole kooskõlas ühenduse eesmärkidega, mis nägid ette vabakaubanduse, kapitali vaba liikumise ja fikseeritud vahetuskursid. Paljude jaoks kinnitas seda seisukohta hilisem, 1992.–1993. aastal vahetuskursimehhanismi tabanud vapustus, mille tagajärjel liir ja naelsterling kõrvaldati mehhanismist ning kõikumisvahemikku suurendati 15%ni.

Delors'i aruanne soovitas luua EMU kolmes etapis

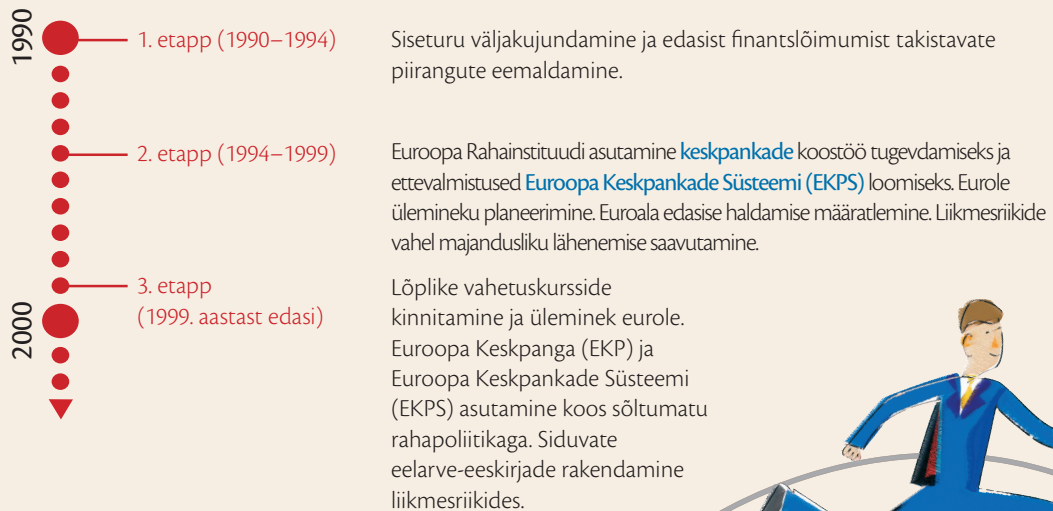
1988. aasta juunis Hannoveris toimunud **Euroopa Ülemkogu** kohtumisel loodi komitee, mis pidi välja töötama plaani majandus- ja rahaliidu käivitamiseks. Selle esimeheks sai komisjoni tolleaegne president Jacques Delors ja sellesse kuulusid kõik EÜ keskpankade juhid. Nende üksmeelses ettekandes, mis avaldati 1989. aasta aprillis, sõnastati rahaliidu eesmärkidenä tšielik kapitali liikumise liberaliseerimine, finantsturgude integreerimine, valutatadevaheline tühistamatu konverteeritavus, vahetuskursside lõplik kindlaksmääramine ja riikide omavääringute võimalik asendamine ühisrahaga.

Ettekandes öeldi, et seda on võimalik saavutada kolmes etapis, alustades tihedamast majandus- ja rahanduskoostööst ja lõpetades ühisraha, sõltumatu Euroopa Keskpanga ning liikmesriikide eelarvepuudujääkide suurust ja finantseerimist sätestavate reeglite väljatöötamisega.

Jacques Delors,
Euroopa Komisjoni president
1985–1995.

Kolm etappi majandus- ja rahaliidu suunas

© Euroopa ühendused

Poliitilise, majandus- ja rahaliidu suunas: Maastrichti leping.

Edasi Maastrichtini

Delors'i aruande põhjal otsustas 1989. aasta juunikuus Madridis kogunenud Euroopa Ülemkogu asuda juulis 1990 EMU esimese etapi juurde. 1989. aasta Strasbourgi Euroopa Ülemkogu pidas vajalikuks korraldada valitsustevaheline konverents, kus otsustataks, milliseid muudatusi tuleks asutamislepingus teha, et minna edasi teise ja kolmandasse etappi ja viia EMU ellu.

EMU esimese etapi eesmärk oli kujundada välja siseturg. Selleks tuli esmalt kooskõlastada liikmesriikide majanduspoliitika ja kõrvaldada

finantslõimumist takistavad tegurid. Järgnevate etappide puhul kergendas keskpankade juhtide märkimisväärne ettevalmistustöö oluliselt asutamislepingu ülevaatamist.

1991. aasta detsembris Maastrichtis toimunud Euroopa Ülemkogul kiitsid riigipead ja valitsusjuhid Euroopa Liidu lepingu heaks. Samal kohtumisel otsustati, et sajandi lõpuks on Euroopas tugev ja stabiilne ühisraha.

Selleks, et võtta kasutusele ühisraha, pidi liikmesriikide majanduslik lähenemine olema piisavalt ulatuslik, et majandus- ja rahaliidu abil suurendada tööhõivet ja majanduskasvu ning vältida võimalikke häireid. Seetõttu pandi Euroopa Liidu lepinguga paika Maastrichti lähenemiskriteeriumid, millele liikmesriigid pidid eurole üleminekuks vastama. Need kriteeriumid on toodud tabelis 1. Lisaks neile pidid liikmesriigid ühildama ka riigisiseseid õigusaktid, mis puudutasid riikide keskpanku ja rahandust.

Tabel 1. Maastrichti lähenemiskriteeriumid

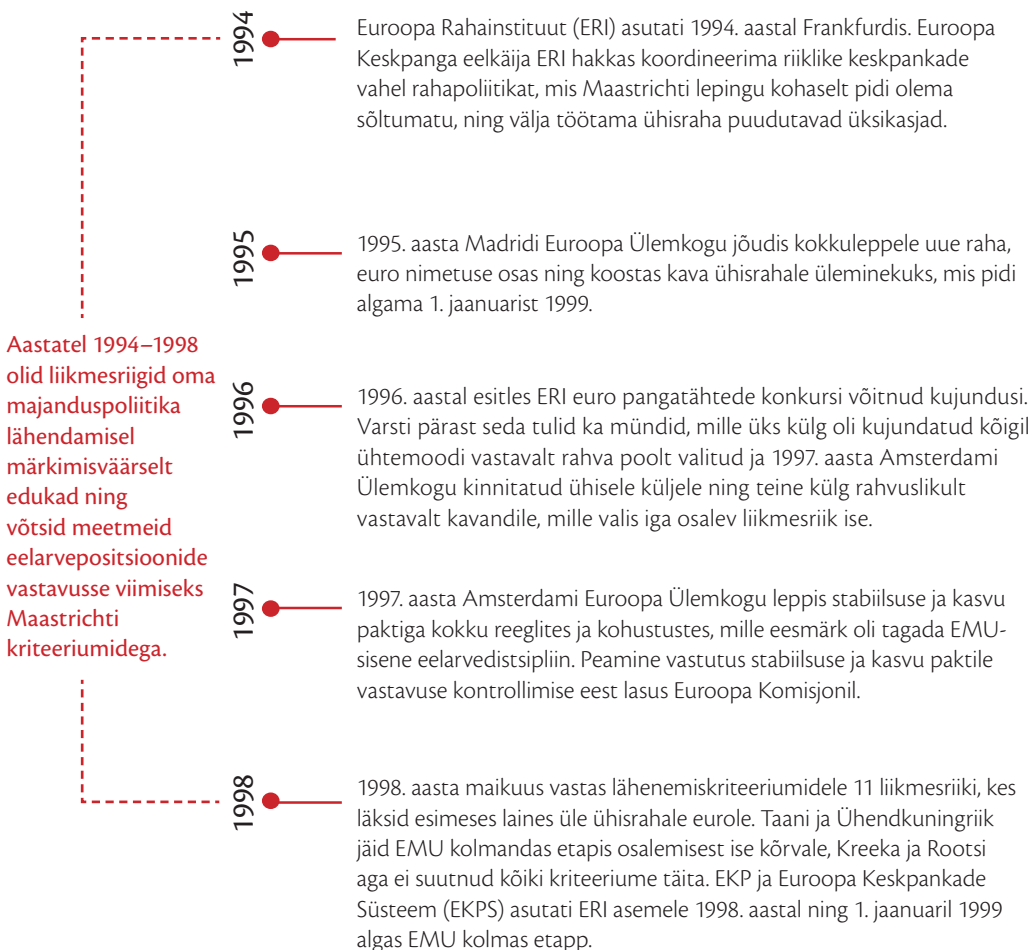
Mida mõõdetakse	Kuidas mõõdetakse	Lähenemiskriteeriumid
Hinnastabiilsus	Ühtlustatud tarbijahinna inflatsioonimäär	Mitte rohkem kui 1,5 protsendipunkti üle kolme parimate näitajatega liikmesriigi määra
Riigi rahanduse usaldusväärsus	Riigieelarve puudujääk protsendina SKPst	Kontrollväärtus: mitte rohkem kui 3%
Riigi rahanduse jätkusuutlikkus	Valitsussektori võlg protsendina SKPst	Kontrollväärtus: mitte rohkem kui 60%
Lähendamise kestvus	Pikaajaline intressimäär	Mitte rohkem kui 2 protsendipunkti üle kolme hinnastabiilsuse osas parimate näitajatega liikmesriigi määra
Vahetuskursi stabiilsus	Kõrvalekalle keskkursist	Osalemine vahetuskursimehhanismis kahe aasta jooksul ilma tõsisemate probleemideta

Maastrichti lähenemiskriteeriumid töötati välja selleks, et tagada liikmesriigi majanduse piisav ettevalmistatus ühisraha kasutuselevõtuks. Nendega loodi ühetaolised nõuded euroala kandidaatriikide rahanduse stabiilsuse, usaldusvääruse ja jätkusuutlikkuse hindamiseks, mis kajastaksid majanduspoliitika ühildumist ja majandusõkkide talumise võimet. Vahetuskursi kriteeriumi eesmärgiks oli näidata, et liikmesriik suudab oma majandust juhtida ilma raha väärtuse vähendamisest abi otsimata.

MAASTRICHTIST EURO JA EUROALANI: 1991–1999

Kui eesmärk (EMU) ja tingimused (Maastrichti kriteeriumid) olid paigas, võis Euroopa Liit lõpuks edasi liikuda. EMU teine etapp algas 1994. aasta juulis ning kestis kuni ühisraha kehtestamiseni 1999. aastal. Teise etapi raames said alguse paljud ettevalmistavad tegevused.

© Euroopa ühendused

Müügiautomaadil hinnad eurodes.

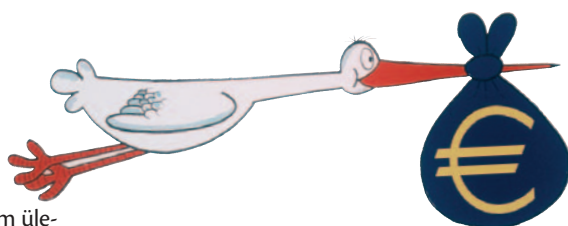
Euro käibelelaskmine: 1999–2002

31. detsembril 1998 fikseeriti lõplikult euro ja osalevate liikmesriikide valuutade vahetuskursid. 1999. aasta 1. jaanuaril kehtestati euro ning uuel euroalal hakkas rahapoliitika eest vastutama **eurosüsteem**, mis koosnes EKPst ja euroala liikmesriikide keskpankadest. Nii algas üleminekuaeg, mis pidi kestma kolm aastat ja lõppema euro pangatähtede ja müntide käibelelaskmisega ning riikide pangatähtede ja müntide käibelt eemaldamisega. Komisjoni ettepaneku alusel ja pärast konsulteerimist Euroopa Parlamendiga, otsustas **Euroopa Liidu Nõukogu** 2000. aastal, et Kreeka on täitnud vajalikud tingimused ühisrahale üleminekuks, ning 1. jaanuaril 2001 liitus riik euroalaga.

Ehkki euro astus kohe riikide omavääringute asemele ja riikide rahaühikutest said euro allühikud, oli see esialgu käibel vaid n-ö raamatupidamisrahana. Igapäevases käibes jäid kasutusse riikide pangatähed ja mündid. Üleminekuperioodil hakkasid eurot esimesena kasutama äri- ja finantsringkonnad oma igapäevastes sularahata tehingutes. Finantsturgudel toimus üleminek viivitamatult – pinnas oli hästi ette valmistatud ja finantsturgudel kaubeldi üksnes eurodes. Avalikus ja äri- ja finantsringkonnas oli üleminekuperiood pikem ning raamatupidamis-, hinna- ja maksesüsteemide ümberlülitamine eurole toimus järk-järgult. Tavakodaniku jaoks oli üleminek kõige selgemalt näha poodide, bensiinijaamade jne hinnasiltide topeltmärgistuses. See oli osa laiaulatuslikust reklaamikampaaniast, mille eesmärk oli tutvustada laiemale üldsusele eurot ja eesseisvat pangatähtede ja müntide käibelelaskmist.

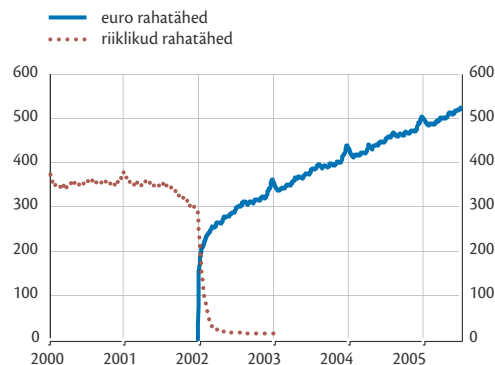
UUS AASTA, UUS RAHA

2002. aasta 1. jaanuaril leidis aset ajaloo suurim üleminek ühelt rahalt teisele. See oli enneolematult suur ettevõtmine, mis hõlmas pangandussektorit, sularahaveofirmasid, jaemüüjaid, müügiautomaatide sektorit ning avalikkust. Juba varakult saatsid riigi keskpangad pankadesse (eeljaotus) ning need pangad omakorda jaemüüjatele (täiendav eeljaotus) kokku umbes 144 miljardit eurot, et vältida võimalikke probleeme tarneahelas. See tähendas seda, et 2002. aasta esimestel päevadel oli euro sularahana kättesaadav kõigis sektorites. 3. jaanuaril 2002 olid euro pangatähed kättesaadavad 96% euroala liikmesriikide pangaautomaatides. Juba nädal pärast euro kehtestamist teostati enam kui pooled kõigist sularahatehingutest eurodes.

© Euroopa ühendused

Käibeleivate rahatähtede koguväärtus ajavahemikul 2000 kuni juuni 2005 (miljardites eurodes)

Allikas: EKP

Euro sularahale üleminek viidi lõpule kahe kuuga. Hiljemalt 2002. aasta veebruari lõpuks, mõnes liikmesriigis ka varem, kaotasid riikide pangatähed ja mündid kehtivuse seadusliku maksevahendina. Selleks ajaks oli kokku korjatud enam kui 6 miljardit pangatähte ja ligi 30 miljardit münti; enam kui 300 miljoni inimese jaoks 12 riigis oli euro lõpuks teoks saanud.

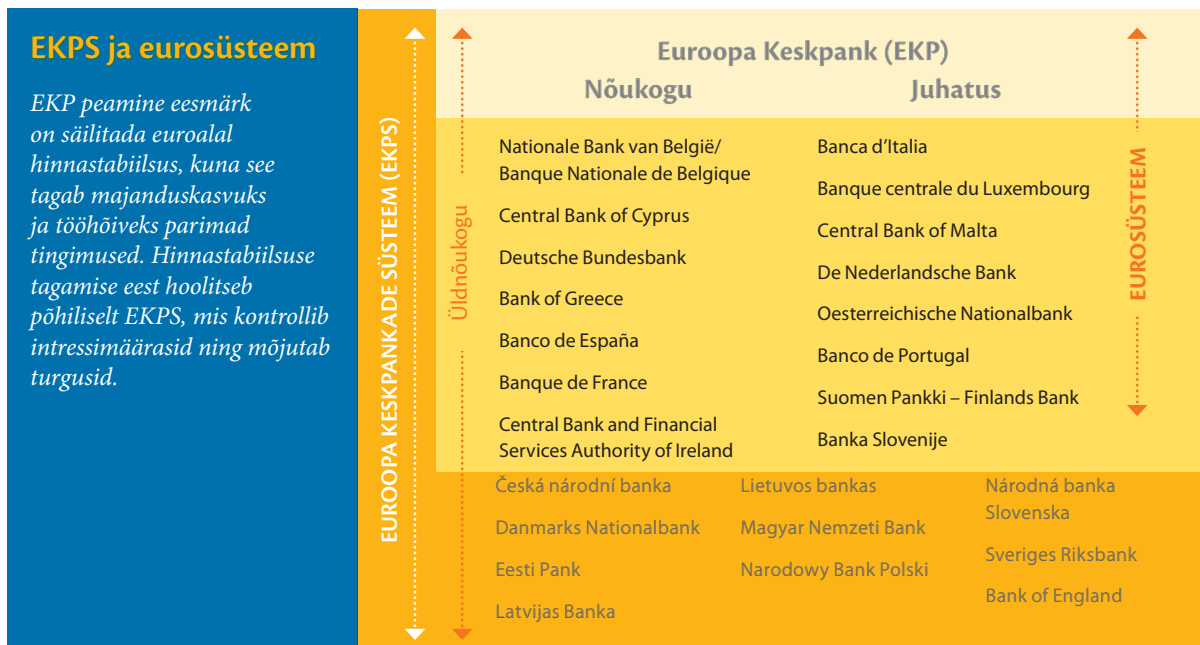
Majandus- ja rahaliidu juhtimine

Nagu ühtne turgki, pole ka EMU eesmärk omaette. See on vahend, mis aitab saavutada Euroopa Liidu eesmärged – täpsemalt tasakaalustatud ja jätkusuutlikku majanduskasvu ning kõrget tööhõivet. EMU tegevus ja institutsioonid kavandati algusest peale eeltoodud eesmärkide toetamiseks euroala rahandus- ja majandusaspektide juhtimise kaudu.

RAHAPOLIITIKA

Euroalal on üks raha ühe rahapoliitika ning sõltumatu, tsentraliseeritud otsustuspädevusega.

EKP ja kõigi ELi liikmesriikide keskpangad moodustavad Euroopa Keskpankade Süsteemi (EKPS). EKPSi sees moodustavad EKP ning euroala liikmesriikide keskpangad eurosüsteemi. Euroala rahapoliitilisi otsuseid võib vastu võtta üksnes EKP nõukogu, mis koosneb eurole üle läinud liikmesriikide keskpankade juhtidest ning EKP juhatuse liikmetest. Nõukogu on ühtlasi EKP suurima otsustuspädevusega organ.

1. jaanuari 2008. aasta seisuga.

MAJANDUSPOLIITIKA

Vastutus euroala majanduspoliitika eest lasub suuresti liikmesriikidel, ehkki vastavalt EÜ asutamislepingule tuleb neil oma majanduspoliitilised otsused kooskõlastada, et ühenduse eesmärke saavutada. Kooskõlastatust tagab Euroopa Komisjon koos majandus- ja rahandusministrite nõukoguga (**Ecofin**). Kooskõlastamisel on abiks mitmed struktuurid ja vahendid. Euroopa Parlament osaleb aktiivselt ka poliitilistel aruteludes, eelkõige olulisemate majanduspoliitiliste küsimustega seotud resolutsioonide väljastades.

Eurogrupp

See on euroalasse kuuluvate liikmesriikide majandus- ja rahandusministrite mitteametlik grupp, mis valib enda hulgast kaheaastase ametiajaga presidendi. Eurogrupi koostumisel osalevad ka komisjon ning EKP. Eurogrupp on foorumiks euroalaga seotud teemade ja poliitika kooskõlastamise arutamisel.

© Euroopa Ühendused

Jean-Claude Juncker, Luksemburgi peaminister ja eurogrupi eesistuja.

Stabiilsuse ja kasvu pakt

Stabiilsuse ja kasvu pakt, mille põhiohk on järelevalvel liikmesriikide majanduse üle, aitab EMU raames jõustada maksudistsipliini ning tagada riigi rahanduse usaldusväärsust. Komisjon jälgib riigieelarve puudujääki ning valitsussektori võlga, mis peavad asutamislepingu kohaselt olema vastavalt vähem kui 3% ja 60% SKPst. Nende piirmäärade ületamise korral võib Euroopa Liidu Nõukogu algatada ülemäärase puudujäägi menetluse, mille viimaseks abinõuks on rahatravh asjaomasele liikmesriigile.

Majanduspoliitika üldsuunised

Need on Euroopa Liidu majanduspoliitika kooskõlastamise peamised vahendid. Need mängivad põhirolli makromajandusliku stabiilsuse edendamises, struktuurireformides ja EMU sujuvas toimimises. Majanduspoliitika üldsuunised ei ole ühendusele ega liikmesriikidele majanduspoliitiliselt siduvad. Üldsuunised põhinevad Euroopa institutsioonide (komisjoni, nõukogu ja parlamendi) ja liikmesriikide vahelistel majanduspoliitikat käsitlevatel aruteludel, mille tulemusena võib Euroopa Komisjon töötada välja soovitusel ühendusele ja igale liikmesriigile eraldi. Soovitused võtab vastu ministrite nõukogu. Nõukogu ning Euroopa Komisjon jälgivad nende suuniste rakendamist. Majanduspoliitika üldsuunised kehtestavad standardi, mille valguses hinnatakse järgnevaid riikide ja Euroopa majanduspoliitilisi otsuseid. Kui need ei ole vastavuses, võib ministrite nõukogu anda välja mittesiduva soovitusel olukorra parandamiseks.

Euroala laienemise eel

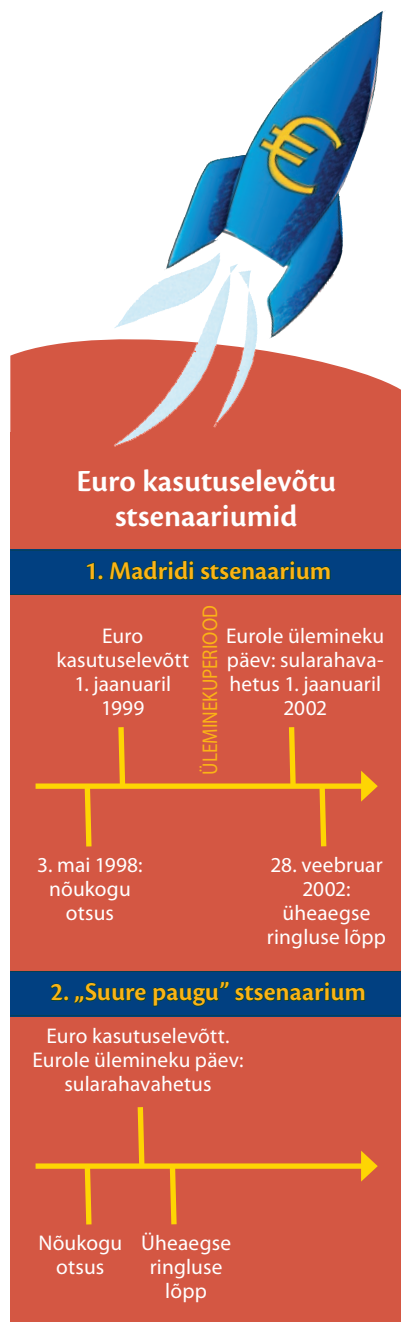
2004. ja 2007. aastal Euroopa Liiduga liitunud liikmesriigid on majandus- ja rahaliidu liikmed. See tähendab, et nad kooskõlastavad oma majanduspoliitikat teiste Euroopa Liidu liikmesriikidega ning nende keskpangad on Euroopa Keskpankade Süsteemi liikmed. Kuna nimetatud riigid ELi liikmeks saades koheselt euroalaga ei ühinenud, siis on nende ametlik seisund „piiratud õigusega liikmesriigid”. Tegemist on staatusega, mis on tagatud ühinemisaktiga ning mis kohustab riiki lõpuks euroala täisliikmeks saama. Euroopa Liidu liikmeks saamisel ei liitunud uued liikmesriigid kohe euroalaga seetõttu, et nad ei täitnud lähenemiskriteeriume. Liitumisleping annab neile aega võtta tarvitusele vajalikud abinõud lähenemise saavutamiseks. Esimese uue liikmesriigina ühines euroalaga 2007. aastal Sloveenia, millele 2008. aastal järgnesid Küpros ja Malta.

LÄHENEMISVAJADUS

Lähenemiskriteeriumid ehk Maastrichti kriteeriumid on majanduslikud eesmärgid ja institutsionaalsed muudatused, mida riik peab saavutama enne ühisraha kasutuselevõttu ja euroala liikmeks saamist. Lähenemist mõõdetakse makromajanduslike näitajatega, mis on toodud tabelis 1.

EURO KASUTUSELEVÕTU STSENAARIUMID

Kuigi kõik riigid, kes tahavad euroalaga liituda, peavad täitma lähenemiskriteeriumid, võib tegelik euro kasutuselevõtmise protsess hilisemate liitujate seas suuresti erineda. Kui euroala loodi, kehtis asutajariikidele kolmeaastane üleminekuperiood euro kui vahetustehingute vääringu (1999. aastal) ja euro kui sularaha (2002. aastal) kasutuselevõtu vahel. Niinimetatud Madridi stsenaariumis oli ette nähtud kolmeaastane üleminekuaeg, mis andis eraisikutele ja ettevõtetele aega teha ettevalmistusi enne, kui ühisraha nende rahakottidesse jõuab. Üleminekuperioodi jooksul kasutatakse sularahas arveldamiseks endiselt riigi vääringut. Siiski kasutavad mitmed tulevased liikmesriigid „suure paugu” stsenaariumi, võttes euro sularahana kasutusele kohe pärast liitumist euroalaga ning kõrvaldades omavääringu kiiresti ringlusest.

EUROALA

Senised saavutused

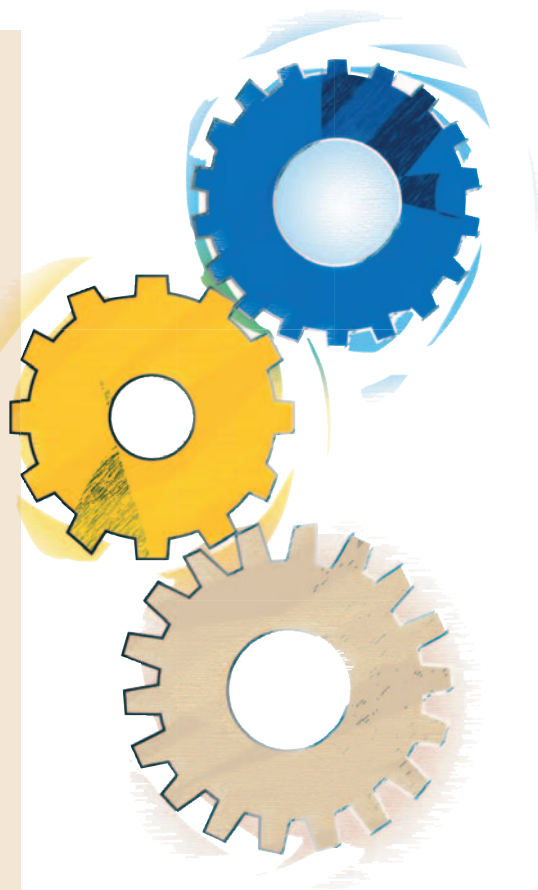
USALDUSVÄÄRSED INSTITUTSIOONID USALDUSVÄÄRSE MAJANDUSE JAOKS

EMU juhtimise institutsionaalne raamistik on osutunud edukaks ning väljendab euroala liikmete suurt pühendumist koostööle ühishuve puudutavates majandusküsimustes. See koostöö on oluline majanduskasvu ja töökohtade ning ka elatustaseme tõstmise jaoks, mida ühtne turg ja EMU toetavad.

Üksikutes riikides, nagu USA ja Jaapan, on nii tsentraliseeritud rahapoliitika kui ka tsentraliseeritud **eelarvepoliitika**, mida juhib üksainus valitsus. Euroalal on asjad teisiti. Ühelt poolt on euroalal tsentraliseeritud iseseisev rahapoliitika, mida juhib Euroopa Keskpank. Teisalt tegeleb iga riigi eelarve tulude ja kulude poolega selle riigi valitsuse vastutusalasse kuuluv eelarvepoliitika, kuigi allutatuna mitmetele ELi tasandi reeglitele. Seetõttu võib euroala liikmesriikide eelarvepoliitikaalast koostööd ja kooskõlastamist pidada põhielemendiks majandus- ja rahaliidu eduka toimimise tagamisel.

EMU toetub mitmele tugevale rühmitusele, mis on koos tõestanud oma edukust EMU tegevuse juhtimisel:

- **Euroopa Keskpankade Süsteem**, mis hõlmab kõigi Euroopa Liidu liikmesriikide keskpanku, eurosüsteemi (Euroopa Keskpank ja nende liikmesriikide keskpangad, kes on euro kasutusele võtnud) ning Euroopa Keskpanka. Euroopa Keskpank määrab kindlaks rahapoliitika lähtuvalt kindlast eesmärgist tagada hinnastabiilsus;
- **Euroopa Komisjon**, mis jälgib ja hindab oma voliniku ning majandus- ja rahandusküsimuste peadirektoraadi (DG ECFIN) kaudu liikmesriikide majandusolukorda ning annab soovitusi;
- **Euroopa Liidu Nõukogu** majandus- ja rahandusministrite koosseis (Ecofin), kus määratletakse laiemad majanduslikud suunised ning langetatakse otsuseid komisjoni soovitude põhjal, kes samuti koosolekutel osaleb. Euroala ministrid kohtuvad eurogrupina. See on mitteametlik koostöö, kus osalevad ka komisjon ja Euroopa Keskpank.
- **Euroopa Parlament** on ka kaasatud EMU juhtimisse, seda peamiselt läbi Euroopa Keskpanka presidendi isikliku kohustuse esitada parlamendile aruandeid. See on tuntud „Rahandusteemalise Dialoogi” nime all. Ka majandus- ja rahaküsimuste volinik esitab parlamendile aruandeid. Parlamendiga peab ka siis nõu pidama, kui võetakse vastu ükskõik milline otsus seoses uue liikmesriigi euroalaga ühinemisega ning kui nimetatakse ametisse Euroopa Keskpanka juhatuse liikmeid.

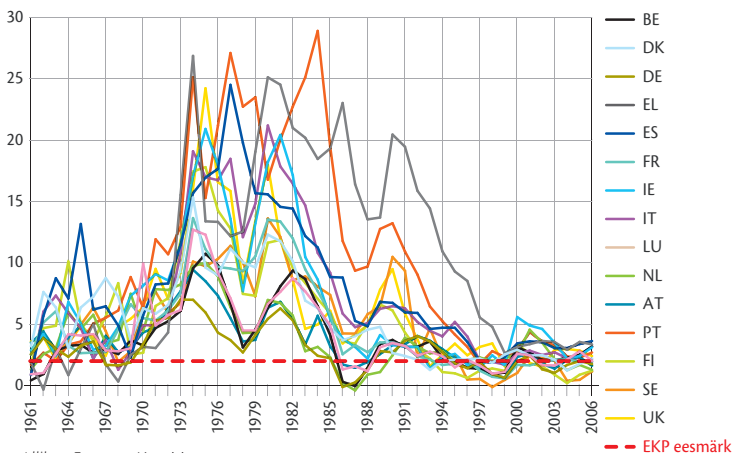

MAJANDUSSTABIILSUS – KASULIK KÕIGILE

Rahakursi kõikumine ja kõrge inflatsioon 1970–1980ndatel tekitasid paljudele inimestele raskusi ja ebakindlust. Majandus- ja rahaliidu ülesehitamise ajal vähenes inflatsioon siiski oluliselt. Seejärel on inflatsiooni madalal tasemel hoitud. EKP esmane ülesanne on hoida hinnainflatsiooni keskpikas perspektiivis aastast aastasse alla 2%, kuid selle lähedal. Inflatsioonitaseme ajaloolist kulgu näitab paremal asuv joonis.

Inflatsiooni stabiliseerimine: euroala 12 (aastane kasv (%))

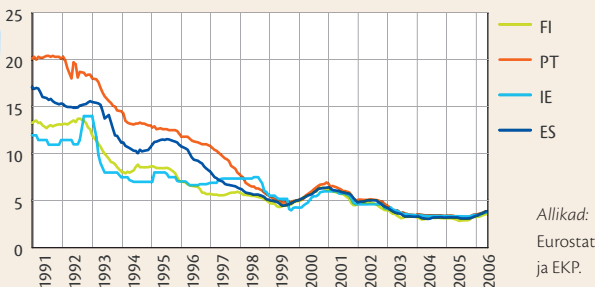
Allikas: Euroopa Komisjon.

Madala inflatsiooni ja stabiilsete hindade eeliseid nii ettevõtetele kui eraisikutele on mitmeid.

- Tarbijalaen on odavam ning tulevased tagasimaksed kindlamad. Nii saavad tavakodanikud kergemini ja turvalisemalt laenata, et osta näiteks maja või auto, ning suurema selguse tulevaste tagasimaksете taseme osas.

Hüpoteegi intressimäär neljas euroala riigis

- Ettevõtetele on põhjust rohkem investeerida. Kui inflatsioon on kõrge ja volatiilne, lisavad laenuandjad intressimäärade juurde kindlusvaru, niinimetatud riskipremia. Madala ja stabiilse inflatsiooni puhul pole taoline kindlusvaru enam vajalik. Seega vabastatakse raha ettevõtetele suuremateks investeeringuteks – see omakorda soodustab majanduskasvu ja töökohtade teket.
- Sellest on kasu nii kogu ühiskonnale kui vähemkindlustatutele, aga ka sotsiaalse ühtekuuluvuse edendamisel. Inflatsioonitaseme volatiilsus suurendab ühiskonnas lõhet rikkamate ja vaesemate kihtide vahel. Stabiilse inflatsiooni puhul on vähemkindlustatud paremini kaitstud nii heaolu vähenemise kui ostujõu languse eest.

ÜHISRAHA – ÜHTSE TURU TÄIENDUS

Erinevate valuutadega opereerimine tekitab lisakulusid ning hindu on isegi ühtse turu raames raske võrrelda. Ühisraha euro kaotab need miinused ning on kasulik nii tarbijatele kui ettevõtetele.

- Nn tehingukulud, mis kaasnevad rahavahetamisega piiril, on euroalal kadunud. See vähendab reisijate kulusid, olgu nad siis äri-, õppe- või puhkusereisil. Varem oleks inimene, kel taskus 1000 Saksa marka ning kes igas riigis raha vahetades läbi 15 liikmesriigi reisib, naasnud koju vähem kui 500 margaga – ilma sealuures ühtegi ostu tegemata. Täna naaseb isik, kel 1000 eurot taskus, koju täpselt sama suure summaga.
- Euro muudab ühtse turu hinnad läbipaistvamaks. Tarbijad ja ettevõtjad saavad kerge vaevaga terve Euroopa Liidu ulatuses kaupade ja teenuste hindu võrrelda. See omakorda suurendab konkurentsi tarnijate seas ning hoiab hindu euroalal kontrolli all. Sellist läbipaistvust toetab madal ja stabiilne hinnainflatsioon, sest võrreldavate hindade muutus on kergemini märgatav. Samuti tugevdab konkurentsi Interneti kaudu leviv e-äri, mis lubab kerge vaevaga võrrelda hindu piiriülesele.
- Tehingukulud võivad olla väga suured. Enne euro kasutuselevõttu olid need hinnanguliselt 0,3–0,4% Euroopa Liidu SKPst, s.o 20–25 miljardit eurot. Suure osa nendest kuludest kandsid ettevõtted, kes vahendasid kaupa, inimesi ja kapitali ELis. Tehingukulude kadumisega euroalal saab seda vaba raha nüüd kasutada tootlikeks investeeringuteks majanduskasvu ja töökohtadesse, ning ühendusesisene kaubavahetus saab hoogu juurde. Lisaks muudab tehingukulude kadumine ühtse turu piires euroala välisinvestoritele atraktiivsemaks.

© Christophe Marjalet / PhotoAlto

© Euroopa ühendused

© Imagesource

EURO RAHVUSVAHELINE ROLL

Euro on tugev rahvusvaheline valuuta. Nii nagu USA dollarist ja Jaapani jeenist, on ka eurost saanud atraktiivne maailmavaluuta, mis on tagatud euroala liikmesriikide kohustuse, EKP tugeva ja läbipaistva rahapoliitika ning euroala kui bloki suuruse ja tugevusega. Tabel 2 võrdleb mõningaid euroala ja ELi põhilisi majandusnäitajaid USA ja Jaapaniga.

© Christophe Marjolet / PhotoAlto

Tabel 2

Peamised näitajad (2006)	Euroala	EU-27	USA	Jaapan
Rahvaarv (miljonit)	317	494	300	128
SKP (triljonit eurot arvatuna ostujõu pariteedi põhjal)	8,4	11,9	11,2	3,5
Osa maailma SKPst (protsent ostujõu pariteedil)	14,6	21,0	19,7	6,3
Eksport (*) (kaubad ja teenused protsendina SKPst)	21,7	14,3	10,8	16,8
Import (*) (kaubad ja teenused protsendina SKPst)	20,9	15,0	16,6	15,3

(*) V.a ELi-sisene kaubandus.

Allikas: Euroopa Keskpank ja Rahvusvahelise Valuutafondi 2007. aasta andmed.

Nagu tabelist näha, on euroala tugev ja avatud kaubandusblokk. Taoline avatus koos euro tugevusega toob kaasa **mitmeid eeliseid**.

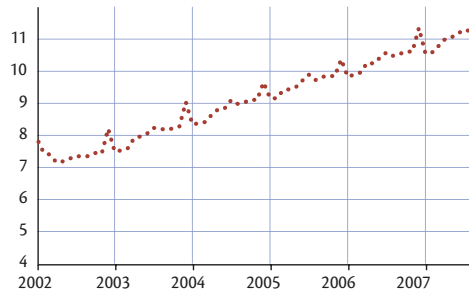

- Euroala kui maailma juhtiv kaubandusjõud on atraktiivne sihtmärk kaubandusriikidele, kes tahavad kaubelda ühtse turu raames. Euroala ettevõtted saavad arveldada ja maksta eurodes, mis vähendab nende kulusid ja riske ning võimaldab äritegevust efektiivsemalt planeerida.
- Euro on atraktiivne reservvaluuta teiste riikide jaoks. Euro osakaal maailma keskpankade ametlikes valuutareservides suureneb. 2004. aasta lõpus oli see umbes 25%, mis on palju rohkem kui nende omavääringute osakaal, mille asemel euro kasutusele võeti.
- Euro tugevus ning selle kasvav kasutus rahvusvahelises kaubanduses annab euroalale kaaluka hääle rahvusvahelistes finantsinstitutsioonides ja organisatsioonides, nagu Rahvusvaheline Valuutafond, Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) ning Maailmapank. Kui liikmesriigid on sageli nendes organites ka otseselt esindatud, võtavad nende rahvusvaheliste organisatsioonide olulistest koosolekutest eraldi või Euroopa Liidu delegatsiooni osana osa ka Ecofin, Euroopa Komisjon ja EKP.

Euro arvudes

Enne euro käibeletulekut valmistati ligikaudu 14 miljardit euro rahatähte koguväärtusega 633 miljardit eurot ning 52 miljardit euro münti, milleks kasutati 250 000 tonni metalli. 2002. aasta 1. jaanuari hommikul, kui euro sularahana käibele lasti, läks ringlusse ligikaudu 7,8 miljardit rahatähte väärtusega 140 miljardit eurot. Sellest ajast alates on nõudlus pidevalt kasvanud, nagu näitab ka joonis (kasvukõvera tipud on tingitud rahatähtede nõudluse kasvust jõulu ajal).

Käibeleivate rahatähtede koguarv ajavahemikul jaanuar 2002 kuni august 2007 (miljardites)

Allikas: EKP.

Aastaks 2006 oli ringlusse lastud enam kui 11 miljardit euro pangatähte väärtusega rohkem kui 620 miljardit eurot ja ligi 70 miljardit euromünti väärtusega ligi 18 miljardit eurot – seda raha saab välja võtta enam kui 250 000 sularahaautomaadist üle terve euroala.

EKP-l on ainuõigus euro rahatähtede väljastamise lubamiseks. Euro sularaha tootmine on liikmesriikide keskpankade vahel ära jagatud. Riigid annavad euro münte välja EKP kinnitatud mahus.

Euro piltides

KÕIKIDEL RAHATÄHTEDEL ON SAMASUGUNE KUJUNDUS

Euro rahatähtede kujundus valiti välja tervet Euroopa Liitu hõlmanud konkursil. Võitjatööd olid inspiratsiooni saanud teemast „Euroopa ajastud ja stiilid” ning kujutasid arhitektuuriile Euroopa kultuuriajaloo seitsmest perioodist: klassikalisest, romaani, gooti, renessansi, baroki ja rokokoo ajastust, raua- ja klaasiajast ning moodsa arhitektuuri ajast. Kõik need rahatähed kujutavad selliseid elemente nagu aknad, väravad ja sillad. Rahatähed on erineva suurusega, silmapaistvate värvidega ja reljeftrükkis, et nägemispuudega inimestel oleks neid gergem eristada.

Turvaelemendid

Nii euro rahatähedel kui müntidel on erilised turvaelemendid, et võidelda valerahaga. Rahatähtede reljeftrükk on näpuga katsudes tunda. Samuti on neil vesimärgid, turvaribad ning hologrammid, mis on nähtavad mõlemalt poolt. Mündid on kaitstud unikaalse metallisulamiga ning masinloetavate turvaelementidega.

© EKP

EKP veebilehel on esitus turvaelementide kohta: www.ecb.eu

EURO MÜNTIDEL ON ERINEV KUJUNDUS

Euro müntide ühine külj

Euro müntid on ühelt poolt samase kujundusega, teisel küljel leiame aga iga riigi oma disaini. Iga euroala liige valib ise kavandite seeria, mis kujutab selle riigi ajalugu või kultuuri – tihti valitakse need konkursi teel. Peale euroala liikmete on euro münte õigus toota ka Monaco, San Marini ja Vatikanil. Ühesugune esikülj kujutab Euroopa kaarti, mis suuremate nimiväärtuste puhul erineb vastavalt sellele, millal münt on välja antud (vanemad müntid kujutavad ELi enne 2004. aastat; uuemad müntid, mis on kasutusel alates 2007. aastast, kujutavad kogu Euroopat, et kajastada ühenduse laienemist).

Selle leheküljel on kujutatud euroala kõikide liikmesriikide müntid väärtustes 5 senti, 50 senti, 1 euro ja 2 eurot. Kõiki euromünte saab näha järgmisel veebilehel: www.ec.europa.eu/euro

Eriline kujundus erilisteks juhtudeks

Iga euroala liikmesriik võib kord aastas eriliste sündmuste meenutamiseks välja anda kaheeurose münti. Nendel müntidel on samad tunnused ja samasugune ühine külj nagu tavalisel kaheeurosel müntil. Eriliseks teeb need riigi oma kavandatud kujundusega külj. Näiteks andis Soome aastal 2005 välja kaheeurose mälestusmündi, et tähistada ÜRO asutamist ja Soome liikmelisust. Kreeka andis 2004. aastal välja mälestusmündi tähistamaks Ateena olümpiamänge.

Sõnastik

Bretton Woods: rahvusvahelise rahanduse juhtimise süsteem, milles maailma juhtivad tööstusjõud 1944. aastal kokku leppisid. Vastavalt sellele pidid allkirjutanud siduma oma valuuta kulla hinnaga ja niiviisi toetama rahvusvahelist rahastabiilsust.

Ecofin: Euroopa Liidu Nõukogu koosseis, mis hõlmab Euroopa Liidu liikmesriikide majandus- ja rahandusministreid.

Elarvepoliitika: puudutab valitsuse tulude (näiteks maksustamise) ja kulude (näiteks kulutused tervishoiule) haldamist.

Eurogrupp: euroala liikmesriikide majandus- ja rahandusministrid.

Euroopa Keskpank (EKP): euroala keskpank. Euroopa Keskpank juhib sõltumatult euroala rahapoliitikat.

Euroopa Keskpankade Süsteem (EKPS): hõlmab ELi keskpanku ja Euroopa Keskpanka.

Euroopa Liidu Nõukogu: Euroopa Liidu otsuseid tegev organ, mis koosneb liikmesriikide valitsuste esindajatest. Valitsuste esindajad kohtuvad erinevates nõukogu koosseisudes – näiteks keskkonnaküsimuste eest vastutavad ministrid kohtuvad keskkonnanõukogus.

Euroopa Parlament: kõigest 27 liikmesriigist otse ELi kodanike poolt valitud parlamendi kohustus on koos nõukoguga Euroopa Liidu seaduste vastu võtmine, kuigi erinevatel tegevusaladel on parlamendi võim erinev. EMUs aitab ta kujundada nii õigusakte kui laiemat poliitilist arutelu läbi majandus- ja rahanduskomitee.

Euroopa Rahasüsteem (ERS): süsteem valuutakursside kõikumise juhtimiseks, mille Euroopa Ühendus kehtestas 1979. aastal valuutakoridori süsteemi asemel.

Euroopa Ülemkogu: Euroopa Liidu liikmesriikide riigipeade ja valitsusjuhtide ning Euroopa Komisjoni presidendi kohtumised.

Eurosüsteem: Euroopa Keskpankade Süsteemi (EKPS) osa, mis koosneb euroala keskpankadest ja Euroopa Keskpankast (EKP).

EÜ asutamisleping: vt Rooma leping.

Keskpank: riiklik pank, mis haldab riigi rahareserve ja kontrollib raha füüsilist varu.

Maastrichti leping (Euroopa Liidu leping): allkirjastati 1992. aastal Madalmaades Maastrichtis Euroopa Ühenduse liikmesriikide vahel. Maastrichti leping laiendas Euroopa Ühenduse mandaati, muutes selle Euroopa Liiduks, ning viis majandus- ja rahaliidu (EMU) ja euro loomiseni.

Rahapoliitika: puudutab rahavarude haldamist majanduses, näiteks raha trükkimise või intressimäärade kehtestamise kaudu.

Rooma leping (Euroopa Majandusühenduse asutamisleping): allkirjastati 1957. aastal Roomas. Rooma lepinguga asutati Euroopa Ühenduse eelkäija Euroopa Majandusühendus. Maastrichti lepinguga nimetati see ümber Euroopa Ühenduse asutamislepinguks (EÜ asutamisleping).

Vahetuskursimehhanism (ERM): Euroopa Rahasüsteemi vahend, millega süsteemi liikmed nõustusid hoidma omavääringu kursi (hinna) eküü suhtes kitsas kõikumisvahemikus. Vahetuskursimehhanism (ERM) asendati euro kasutuselevõtmisel 1999. aastal ERM2ga, kusjuures ELi liikmesriikide valuutad on seotud euroga kõikumisvahemiku $\pm 15\%$ piires.

Valuutakoridor: 1972. aastal Euroopa Ühenduses kehtestatud süsteem, et juhtida valuutakursside kõikumist USA dollari suhtes.

Ühtne turg: tolliliit, kus on ühtne poliitika kapitali, kaupade, tööjõu ja teenuste liikumisvabaduse kohta. Ühtne turg on sarnane ühisturuga, kuid suurema rõhuasetusega selliste kaubandustökete nagu tehnilised standardid ja maksud eemaldamisele – see on rohkem ühtlustatud. EL oli algselt ühisturg ning Maastrichti lepinguga aastal 1992 muutus see ühtseks turuks.